

kısım görevlilerle saray dışında yaşayan bazı kamu hizmetlilerinin maaşını vermek, giyeceklerini temin etmek, Topkapı Sarayı dışındakilerin gıda masrafını karşılamak, saraylarda günlük işlerde kullanılan malzemenin alımını sağlamak, gerekli görüldüğünde mevcut binalarda tamirat yapmak veya yeni bina yaptırmak, su yollarının bakım ve onarımını gerçekleştirmek, nihayet donanma, Tersane ve cephaneye gibi önemli kurumların bazı harcamalarını karşılamakla yükümlüydü. İstanbul harc-ı hâssa eminlerine bazı kayıtlarda şehremini de denilmektedir. Ancak eminliğin 1855'te kurulan şehremânetiyle doğrudan bir ilgisi yoktur. Bununla birlikte her iki kurumun sorumluluk alanlarında kısmî örtüşmeler mevcuttur. İstanbul harc-ı hâssa eminleri, devlete ait bazı binaların tamiri ve inşası gibi belediyelerin sorumluluk alanına giren konularla âlâkadar olmakla birlikte imar faaliyetlerinin tamamının denetlenmesi, pazarların kontrolü gibi modern belediye hizmetlerinin büyük bir kısmıyla ilgilenmiyordu.

Galata ve Gelibolu harc-ı hâssa eminleri tersane giderlerine de bakardı. Esas sorumluluğu donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak olan Galata harc-ı hâssa emini aynı zamanda Tersane eminiydi ve derya beylerinin sâlyânelerini ödemekle de yükümlüydü. Gelibolu Harc-ı Hâssa Eminliği donanmanın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde örgütlenmişti, fakat Kal'a-i Sultâniyye (Çanakkale) ve Kilitbahir'deki topçuların ulûfelerini ödemek gibi yükümlülükleri de vardı. Şehrin başkent olmasıyla birlikte kurulduğu tahmin edilen Edirne Harc-ı Hâssa Eminliği'nin XV, XVI ve XVII. yüzyıllardaki sorumluluk alanı İstanbul'dakiyle benzerlik gösteriyordu. Çok sayıda görevlinin yaşadığı, hatta bazı yıllarda padişahların kışı geçirdiği, henüz canlılığını yitirmemiş olan Edirne Sarayı'nın ihtiyaçlarının karşılanması bu eminliğin göreviydi. Öte yandan zaman zaman İstanbul'da Topkapı Sarayı ile diğer bazı önemli kurumların taleplerine de cevap veriyordu. XVI. yüzyıla ait kayıtlarda şehzade divanında tutulan defterlerde rastlanan Manisa Harc-ı Hâssa Eminliği şehzade sarayının masraflarını görmekteydi ve yüzyıl sonunda sancağa çıkma uygulamasının terkedilmesiyle birlikte ortadan kalkmıştı. Kurumun şehzade sarayının bulunduğu şehirlerde mevcut olması mümkündür. Fakat belgelerde Amasya, Konya ve Kütahya gibi şehzade şehirlerinde bu eminliğin mevcudiyetine dair şimdilik herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Aslen İstanbul'daki hassa ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlenen Kefe Harc-ı Hâssa Eminliği'nin bölgedeki cami, kale ve devlete ait dükkânların tamerini yapmak, ayrıca Kırım'daki bazı askerî personelin maaşlarını ödemek gibi sorumluluklarının bulunduğu bilinmektedir. Sadece XVI. yüzyıla ait bir ruûs kaydında rastlanan Mısır Harc-ı Hâssa Eminliği'nin görevlerinin belirlenmesi mümkün olmamakla birlikte bu görevlinin Mısır vekilharcı olduğu tahmin edilmektedir. Mısır'la ilgili muğlaklık Rodos için de geçerlidir; ulaşılan belgeler kurumun varlığını ortaya koymakla birlikte eminlik fonksiyonlarına değinilmez.

Az sayıda bulunmasına rağmen Osmanlı ülkesinin çok farklı noktalarına dağılmış olan harc-ı hâssa eminliklerinin sözü edilen işleri yürütebilmek için belli miktarda gelire sahip olması gerekiyordu. Neredeyse tamamen merkezî hazineye desteklenen İstanbul Harc-ı Hâssa Eminliği ve gelirinin bir kısmını hazineden elde eden Galata Harc-ı Hâssa Eminliği dışındaki eminliklerin gelirleri, buldukları bölgedeki padişah hasları ve merkezî hazineye bağlı kaynaklara (özellikle mukâtaalar) dayanmaktaydı. Eminler sözü edilen gelir kaynaklarının üst düzey yöneticisi / nazırı konumundaydı. Bu sebeple kendilerine nazır-ı mukâtaât da denilirdi. Bunlar, mukâtaaların iltizamla satılması, personel harcamaları ve malzeme tedariki, mukâtaanın düzgün işletilmesinin sağlanması gibi alanlarda sorumluluk ve yetki sahibiydi. Haslar, mukâtaalar ve diğer üretim ve ticarete dayanan vergi kaynakları üzerinde denetim ve yönlendirme fonksiyonlarının bulunması eminlerin şehir ekonomisinde önemli bir işlev üstlenmelerini sağlamıştır. Eminliklerin özellikle sefer dönemlerinde geçici yükümlülükleri de vardı. Devlet bu dönemlerde eminlerden para yardımı talep edebildiği gibi yolların tamiri, nakliye araçlarının temini, sefer sırasında gerekli olacak malzemenin tedariki, esirlerin işlerinin karşılanması gibi isteklerde bulunabiliyordu. Bu kurumlar zaman içerisinde değişen şartlar çerçevesinde ortadan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 63, 67; BA, MAD, nr. 337, 2775; BA, D. EVM, nr. 26278; Abdurrahman Vefik, *Tarih-i Mâlî*, İstanbul 1330, s. 44; Feridun Emecen, "Taşra Bürokrasisinin Kaynakları: Şehzade Divânı Defterleri", *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler*, İstanbul 1997, s. 93; Arif Bilgin, *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği*, İstanbul 2006.

ARIF BİLGİN

HÂRÛN b. MÛSÂ el-EZDÎ (هارون بن موسى الأزدي)

Ebû Abdillâh Hârûn
b. Mûsâ el-Ezdî el-A'ver el-Atekî
(ö. 170/786 civarı)

Kıraat ve nahiv âlimi, muhaddis.

Hocalarının vefat tarihinden hareketle I. (VII.) yüzyılın sonlarında veya II. (VIII.) yüzyılın başlarında doğduğu tahmin edilmektedir. Aslen Basralıdır. Lakabı A'ver olup künyesi Ebû Mûsâ şeklinde de geçer. Ezd kabilesinin bir kolu olan Atık b. Nadr b. Ezd'in mevlâsıdır, bu sebeple Atekî olarak da anılır. Yahudi iken Müslümanlığı kabul etti. Asmaî, Hârûn'un kendisine, isminin önceden İbrânîce'de "Âdem" anlamına gelen İzâm olduğunu söylediğini aktarmaktadır (İbn Kuteybe, s. 532). Önce Arapça'yı öğrendi ve Kur'an'ı ezberledi, "muallim" diye anılmasına bakılırsa Kur'an'ı başkalarına da öğretti. Basra'da yetişen ve orada yaşayan Hârûn ömrünün ilerleyen yıllarında Bağdat'a yerleşti. Kendilerinden rivayette bulunduğu kişiler dikkate alınarak onun Kûfe, Mekke ve Medine gibi şehirlere seyahat ettiği söylenebilir (Nâsır b. Muhammed el-Menî', s. 15-16). Hadis rivayet ettiği hocaları arasında Tâvûs b. Keysân, Şuayb b. Habhâb, Sâbit el-Bünânî, Dâvûd b. Ebû Hind, Humeyd et-Tavîl ve Ebân b. Tağlib; kendisinden rivayette bulunanlar arasında Ebû Ubeyde el-Haddâd, Müslim b. İbrâhîm, Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî, Hüdbe b. Hâlid, Şeybân b. Ferrûh ve Vekî' b. Cerrâh gibi isimler yer almaktadır. Akranı olan Şu'be b. Haccâc kendisine hem hocalık hem talebelik etti (Mizzî, XXX, 116-117). Şu'be'nin Bağdat'ta insanları Hârûn'a yönlendirdiği yolundaki rivayetler (Hatîb, XIV, 4) onun güvenilirliği konusunda bir fikir vermektedir. İbnü'l-Cezerî, Hârûn'un 200 yılından önce vefat ettiğine dair tahminini belirtirken (*Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 348) Süyûtî 170 yılı civarında öldüğünü söyler (*Buğyetü'l-vu'ât*, II, 321). İbn Mâce dışında Kütüb-i Sitte müelliflerinin eserlerine rivayetlerini aldığı Hârûn sika, sadûk, hâfız, me'mûn şeklinde nitelendirilmiş, bununla birlikte Kaderiyye'den olmakla itham edilmiştir (Hatîb, XIV, 4; Mizzî, XXX, 119; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 313). Goldziher de onun Mu'tezile'nin irade hürriyeti akidesini benimsediğinden söz eder (*Die Richtungen*, s. 39).

Hârûn'un öne çıktığı alanlardan biri de kıraat ilmidir. Basra'da kıraat vecihlerini

ilk defa dinleyen ve derleyen, şâz kıraatleri ve senedlerini araştıran Hârûn bu konuda ileri gelenlerden biri ve kıraat sahibi olarak nitelendirilir (İbnü'l-Cezerî, II, 348). "Kıraat sahibi" ifadesinden onun kendine has bir kıraati olduğu ya da kıraatlerden seçmeler yaptığı anlaşılmalıdır. Kıraat vecihlerini Âsım el-Cahderî, Âsım b. Behdele, Ebû Ma'bed İbn Kesîr, İbn Muhaysin, Humeyd b. Kays el-A'rec ve Ebû Amr b. Alâ gibi kurrâdan dinlemiş; kendisinden de Ali b. Nasr, Yûnus b. Muhammed el-Müeddib, Şihâb b. Şürnûfe, Vûheyb b. Amr, Haccâc b. Muhammed gibi kişiler kıraat rivayet etmiştir. Hârûn'un şâz kıraatlerle ilgilenmesi ve onları derlemesi bazılarınca yadırganmıştır. Asmaî ve talebesi Ebû Hâtim'in ona yönelik eleştirilerinin (Alemüddin es-Sehâvî, I, 486-487) cumhura muhalif bu türden kıraatlerle ilgilenmesinden kaynaklandığı tahmin edilebilir. İbn Hâleveyh, Hârûn'a nisbet edilen veya onun rivayet ettiği şâz kıraatleri saymaktadır (*Muhtaşar*, bk. İndeks, s. 214). Taberî de ona nisbet edilen bu türden bazı vecihleri eleştirmektedir (*Câmi'u'l-beyân*, XIII, 231-233). Hârûn'un tefsir rivayetleri konusunda da seçkin bir yeri vardır. Hatta Hârûn – Zübeyr b. Hırrîr – İkrime tarikiyle tekerrür eden rivayetlerden kadîm bir tefsir nüshasının elde edilmesinin mümkün olacağı ileri sürülmektedir (Nâsir b. Muhammed el-Menî', s. 18). Hârûn ayrıca nahivci kimliğiyle tanınmaktadır (Süyûtî, II, 321). Rivayette bulunduğu hocaları arasında Halîl b. Ahmed zikredildiği gibi (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 13) kendisinden kıraat tahsil eden Sibeveyhi'nin de hocalarından biridir.

Hârûn b. Mûsâ'nın *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri, Mukâtil b. Süleyman'ın aynı adlı eserinden sonra bu alanda günümüze ulaşan en erken tarihli kitaptır. *el-Vücûh*, Ebû Nasr Matrûh b. Muhammed b. Şâkir el-Kudâî el-Mısırî tarafından müellifin oğlu Abdullah'tan rivayet edilmiştir (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Bağdat 1409/1988; Amman 2002). Mukâtil b. Süleyman'ın eserini de yayımlayan Hâtim Sâlih ed-Dâmin (*el-Vücûh ve'n-nezâ'ir*, Dübey 1427/2006), daha önce Mukâtil'e nisbetle neşredilen eserin (bu eserin biri Abdullah Mahmûd Şehhâte, diğeri Ali Özek'e ait iki neşri bulunmaktadır) Hârûn b. Mûsâ'nın eseri olduğunu ortaya koymuştur (*DîA*, XLIII, 142). Mukâtil'in eserine göre yirmi dört madde fazlasıyla 208 maddeye ulaşan ve alfabetik olmayıp belli bir metodu da bulunmayan kitapta hemen hemen Mukâtil'inkine benzer bir

yol izlenmiştir. Hârûn'un eseri daha sonra bu alanda Yahyâ b. Sellâm, Hakîm et-Tirmizî ve İbnü'l-İmâd el-Mısırî gibi kişiler tarafından kaleme alınan eserler üzerinde etkili olmuştur (*el-Vücûh*, neşredenin girişi, s. 13-14). Nâsir b. Muhammed el-Menî', Hârûn b. Mûsâ'nın kıraat yönüyle ilgili bir çalışma yapmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî, *el-Vücûh ve'n-nezâ'ir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin), Bağdat 1409/1988, neşredenin girişi, s. 10-15; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 222-223; Müslim b. Haccâc, *el-Künâ ve'l-esmâ'* (nşr. Ebû Süfyan Yâsir b. Memdûh el-İsmâilî), Kahire 1432/2011, I, 297; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 532; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sidkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XIII, 231-233; İbn Hibbân, *es-Şikât*, IX, 237; İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fi şevâzî'l-Kur'ân* (nşr. G. Bergsträsser), Dârülhicre 1934, bk. İndeks, s. 214; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 3-5; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1386/1967, s. 32-33; Alemüddin es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'* (nşr. Abdülkerîm ez-Zübeydî), Beyrut 1413/1993, I, 485-487; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 361-362; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 115-119; İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-Nihâye*, II, 348; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, II, 313; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1991, VI, 13; Süyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, II, 321; I. Goldziher, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, Leiden 1952, s. 39; Nâsir b. Muhammed el-Menî', *Hârûn b. Mûsâ el-A'ver: Menziletühü ve âşarühü fi'ilmî'l-kur'â't*, Riyad 1429, s. 11-22; Mehmet Suat Mertoğlu, "Vücûh ve Nezâ'ir", *DîA*, XLIII, 142.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

HASAN ABDÛLHAKÎM

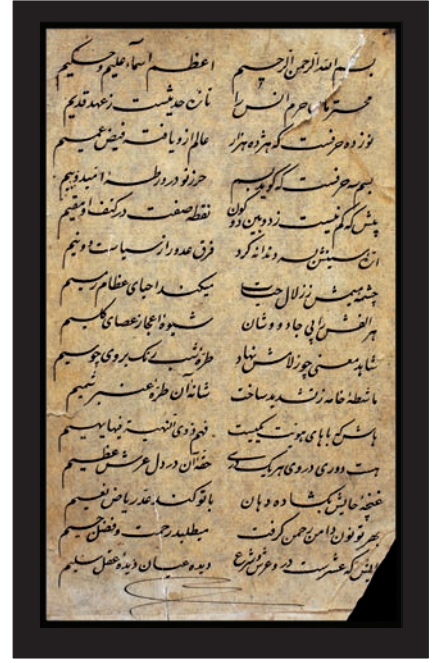
(bk. EATON, Charles le Gai).

HASAN HÛSNÛ EFENDÎ

(1840-1914)

Osmanlı hattatı.

el-Hâc Hasan HÛsnü Efendi bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Karınâbâd'da doğdu. Bu kasabadaki Hüseyin Çelebi Medresesi müderrisi Abdülvehhâb Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini Karınâbâd'da aldıktan sonra 1856'da İstanbul'a gitti, Fâtih Camii'nde huzûr-ı hümâyûn hocalarından Ali Efendi'den Arapça ve dinî ilimleri öğrenip icâzet aldı. Bu sırada hat sanatına ilgi duydu. Üsküdar Mevlevihânesi şeyhi, Mirza Âkâ'nın yetiştirdiği Mehmed Zeki Dede'den İran tarzında ta'lik yazı meşketti. Yazı sanatının inceliklerini öğrenerek icâzete hak kazandı. Gayreti ve kabiliyeti sayesinde devrinin güzel ta'lik yazarları arasında iyi bir mevki elde etti.

Hasan HÛsnü Efendi'nin ince ta'lik hatla yazdığı "Besmele Kasidesi" (Muhtittin Serin koleksiyonu)

Hasan HÛsnü Efendi ilmiye sınıfına girip çeşitli görevlerde yüksek rütbelere kazandı. İstanbul Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde bulunan dosyasına göre (nr. 12) 1868'de babası Abdülvehhâb'ın ölümü üzerine Karınâbâd Hüseyin Çelebi Medresesi müderrisliğine getirildi. On yıl bu görevde kaldı, ardından tekrar İstanbul'a gitti ve 1878'de Fetvâhâne'de göreve başladı. 13 Haziran 1880 tarihinde Ezine Niyâbet-i Şer'iyyesi'ne tayin edildi. Burada iki yıl üç ay süren görevinden sonra İstanbul'a döndü ve Fetvâhâne'de 22 Ağustos 1883'te İ'lâmât-ı Şer'iyye Umûr-ı Tahrîriyye muâvin-i sânisî oldu. 1888'de 500 kuruş maaşla Fetvâhâne müsevvidliğine getirildi. Ayrıca memuriyeti yanında 13 Aralık 1882'de Mekteb-i Nüvvâb'a aylık 244 kuruş maaşla ta'lik hocası tayin edildi. İstanbul müderrisliğinde 27 Kasım 1878'de ibtidâ-i hâric ve ardından hareket-i hâric, hareket-i dâhil, Mûsile-i Sahn (Tetimme-i Fâtih), Sahn-ı Semân ve 1900'de hareket-i altmışıya terfi etti. 19 Mart 1904'te Trabzon mevleviyeti tevcih edildi. 14 Eylül 1909'da İ'lâmât-ı Şer'iyye Odası birinci sınıf müsevvidliğine terfi etti ve maaşı 1500 kuruşa yükseldi. 20 Haziran 1912'de emekliye ayrıldı. 22 Kasım 1914'te vefat etti ve Fâtih Camii haziresine defnedildi. Yapılan araştırma sonunda kabrinin bugün mevcut olmadığı anlaşılmıştır.